

ETNO-MADANIY JARAYONLARNI O'RGANISHNING ILMIY EVOLYUTSIYASI VA METODOLOGIK RIVOJLANISHI

Abdullayev Jasurbek Rahimboy o'g'li

UrDPI Tarix kafedrası dotsent v.b. (PhD)

ORCID 0009-0000-2897-1683, E-mail: abdullayevjasurbek1992@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada etno-madaniy jarayonlarni o'rganishning tarixiy shakllanishi va ilmiy rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda etnologiya va madaniyatshunoslik fanlarining evolyutsiyasi, klassik va zamonaviy yondashuvlar, shuningdek, globalizatsiya sharoitida etno-madaniy transformatsiyalar o'rganildi. Ilmiy ish tarixiy-qiyosiy, tizimli va analitik metodlarga asoslangan bo'lib, etno-madaniy jarayonlarning ilmiy paradigmalari evolyutsiyasini yoritadi.

Аннотация. В статье анализируются исторические этапы формирования и научного развития этнокультурных процессов. Рассматриваются эволюция этнологии и культурологии, классические и современные подходы, а также трансформация этнокультурных процессов в условиях глобализации. Исследование основано на историко-сравнительном и системном анализе.

Abstract. This article analyzes the historical formation and scientific development of ethno-cultural processes. It examines the evolution of ethnology and cultural studies, classical and modern approaches, as well as transformations under globalization. The study is based on historical-comparative and system analysis methods.

Kalit so'zlar: etnos, madaniyat, etnologiya, madaniy jarayonlar, globalizatsiya, identitet, antropologiya.

Ключевые слова: этнос, культура, этнология, культурные процессы, глобализация, идентичность.

Keywords: ethnos, culture, ethnology, cultural processes, globalization, identity.

KIRISH

Etno-madaniy jarayonlar jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy strukturasi va madaniy identitetini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ushbu jarayonlarni ilmiy o'rganish etnologiya, antropologiya va madaniyatshunoslik fanlarining shakllanishi bilan bevosita bog'liqdir. Bugungi kunda globalizatsiya sharoitida etno-madaniy jarayonlar yanada murakkablashib, yangi ilmiy yondashuvlarni talab etmoqda.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda etno-madaniy jarayonlarni o'rganishning ilmiy evolyutsiyasini yoritish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik, tizimlilik va ilmiy obyektivlik tamoyillari tashkil etadi.

Birinchidan, tarixiy-qiyosiy tahlil metodi orqali etno-madaniy tadqiqotlarning turli tarixiy bosqichlarda shakllanishi va rivojlanishi solishtirildi. Bu usul ilmiy qarashlarning evolyutsiyasini bosqichma-bosqich aniqlash imkonini berdi.

Ikkinchidan, tizimli yondashuv asosida etno-madaniy jarayonlar yaxlit ijtimoiy-madaniy tizim sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu yondashuv madaniyat, etnos va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tahlil qilishga xizmat qildi.

Uchinchidan, kontent-tahlil metodi yordamida klassik va zamonaviy ilmiy adabiyotlar, monografiyalar hamda ilmiy maqolalardagi asosiy g'oyalar umumlashtirildi. Bu esa turli ilmiy maktablar qarashlarini qiyoslash imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqotda interdisiplinar yondashuv qo'llanilib, etnologiya, antropologiya, tarix va madaniyatshunoslik fanlari o'rtasidagi integratsion aloqalar tahlil qilindi. Bu yondashuv etno-madaniy jarayonlarning murakkab tabiatini yanada to'liqroq ochib berishga yordam berdi.

Natijada, qo'llanilgan metodlar majmuasi etno-madaniy jarayonlarni o'rganishning ilmiy asoslari va metodologik rivojlanishini chuqur tahlil qilish imkonini berdi.

ASOSIY QISM

1. Ilk bosqich: tavsifiy etnografiya

Etno-madaniy jarayonlarni o'rganish qadimgi yunon va rim olimlari asarlarida kuzatiladi. Bu davrda madaniyatlar asosan tasviriy uslubda yoritilgan. XIX asrda etnologiya mustaqil fan sifatida shakllandi. Bu davrda evolyutsionizm nazariyasi asosida madaniyatlar rivojlanish bosqichlariga ajratildi.

E. Teylor madaniyat evolyutsiyasi g'oyasini ilgari surdi [1; B.15.]. L. Morgan esa ijtimoiy taraqqiyot bosqichlarini ishlab chiqdi [2; B.27.]. J. Frezer mifologiya va

Xususiyatlari:

- kuzatuvga asoslangan tavsif;
- ilmiy tizimning yo'qligi;
- sayyohlar va tarixchilar ma'lumotlari ustunligi.

2. XIX asr – ilmiy etnologiyaning shakllanishi

XIX asrda etnologiya mustaqil fan sifatida shakllandi. Evolyutsionizm nazariyasi asosida madaniyatlar rivojlanish bosqichlariga ajratildi. XX asrda etnologiyada muhim metodologik o'zgarishlar yuz berdi.

F. Boas tomonidan ilgari surilgan madaniy relativizm konsepsiyasi har bir madaniyatni o'z ichki qonuniyatlari asosida o'rganishni taklif etdi [3; B.42.].

Shuningdek, strukturaviy-funksional yondashuv madaniyatni tizimli birlik sifatida tahlil qilish imkonini yaratdi. Bu davrda dala tadqiqotlari keng rivojlandi va empirik ma'lumotlar muhim ahamiyat kasb etdi.

Olim	Asosiy g'oya
E. Teylor	Madaniyat evolyutsiyasi
L. Morgan	Ijtimoiy taraqqiyot bosqichlari
J. Frezer	Ritual va mifologiya tahlili

3. XX asr – metodologik burilish

XX asrda yangi ilmiy yondashuvlar shakllandi:

- Madaniy relativizm (F. Boas) – har bir madaniyat o'z ichida o'rganiladi;
- Strukturaviy-funksionalizm – madaniyat tizim sifatida tahlil qilinadi;
- Dala tadqiqotlari – empirik ma'lumotlar ustuvor bo'ladi.

4. Zamonaviy bosqich – global etno-madaniy jarayonlar

Bugungi kunda etno-madaniy jarayonlar globalizatsiya, migratsiya va raqamli texnologiyalar ta'sirida o'zgarib bormoqda.

Asosiy tendensiyalar:

- madaniy gibridizatsiya;
- identitet transformatsiyasi;
- raqamli etnografiya;
- transmilliy madaniy aloqalar.

MUHOKAMA

Etno-madaniy jarayonlarni o'rganishning ilmiy evolyutsiyasi shuni ko'rsatadiki, ushbu soha doimiy ravishda nazariy va metodologik yangilanishlar asosida rivojlanib kelgan. Dastlabki davrlarda madaniy hodisalar asosan tavsifiy yondashuv orqali yoritilgan bo'lsa, keyingi bosqichlarda ularni tushuntirish va tizimli tahlil qilishga bo'lgan ehtiyoj kuchaydi. Bu esa etnologiya va madaniyatshunoslikda yangi ilmiy paradigmalarni shakllanishiga olib keldi.

Zamonaviy tadqiqotlarda etno-madaniy jarayonlarni tahlil qilishda psixologik va pedagogik omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, shaxs identitetining shakllanishi va madaniy qadriyatlarining uzatilishi jarayonlari psixologik mexanizmlar orqali amalga oshiriladi [4; B.112.].

Shuningdek, pedagogik texnologiyalar orqali madaniy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazish jarayoni samarali tashkil etilishi mumkin [5; B.78.].

Xususan, XIX asr evolyutsionistik yondashuvlar madaniyatlarini bir chiziqli rivojlanish modeli asosida izohlashga harakat qilgan bo'lsa, XX asrda bu qarashlar tanqid qilinib, har bir madaniyatning o'z ichki mantiqi va noyoblighi borligi asoslab berildi. Bu o'zgarish etno-madaniy jarayonlarni yanada chuqur va kompleks tahlil qilish imkonini yaratdi.

Zamonaviy ilmiy qarashlarda esa globalizatsiya jarayonlari etno-madaniy tizimlarga bevosita ta'sir ko'rsatayotgani alohida ta'kidlanadi. Madaniy gibridizatsiya, identitetning o'zgaruvchanligi hamda transmilliy aloqalarning kuchayishi etno-madaniy tadqiqotlar mazmunini sezilarli darajada kengaytirdi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yangi tadqiqot usullarini — raqamli etnografiya va virtual maydon tahlilini — joriy etish zaruratini yuzaga keltirdi.

Umuman olganda, etno-madaniy jarayonlarni o'rganishdagi ilmiy yondashuvlar o'zgarishi bu sohaning doimiy dinamik xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Har bir tarixiy bosqich o'ziga xos nazariy asos va metodologik vositalarni shakllantirib, bugungi kompleks ilmiy tizimning yaratilishiga xizmat qilgan.

XULOSA

Etno-madaniy jarayonlarni o'rganish tarixi ilmiy tafakkur rivojining uzoq va murakkab evolyutsion yo'lini aks ettiradi. Dastlab oddiy tavsifiy kuzatuvlar asosida shakllangan bu yo'nalish vaqt o'tishi bilan tizimli ilmiy yondashuvlarga ega bo'lgan mustaqil fanlar majmuasiga aylandi. XIX asrda evolyutsionizm nazariyasi etnologiyaning shakllanishiga turtki bergan bo'lsa, XX asrda madaniy relativizm va strukturaviy-funksional yondashuvlar uning metodologik asoslarini tubdan boyitdi.

Zamonaviy bosqichda esa etno-madaniy jarayonlar globalizatsiya, migratsiya va raqamli texnologiyalar ta'sirida yangi mazmun kasb etmoqda. Bu esa tadqiqotlarda interdisiplinar yondashuv, empirik ma'lumotlarga asoslangan tahlil hamda dinamik modellarni qo'llash zaruratini kuchaytirmoqda.

Umuman olganda, etno-madaniy jarayonlarni o'rganish bugungi kunda nafaqat tarixiy-madaniy merosni anglash, balki zamonaviy jamiyatda identitet, madaniy integratsiya va global o'zgarishlarni tushunishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tylor E.B. *Primitive Culture*. London: Murray, 1871. [Primitive Culture \(to'liq matn, o'qish/yuklab olish\)](#)
2. Morgan L.H. *Ancient Society*. New York: Holt, 1877. [Ancient Society \(to'liq matn, Internet Archive\)](#)
3. Boas F. *The Mind of Primitive Man*. New York: Macmillan, 1911. [The Mind of Primitive Man \(to'liq matn\)](#)
4. E.Goziyev. *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O'qituvchi, 2008.: [Umumiy psixologiya \(elektron kutubxona\)](#)
5. N.A. Muslimov. *Pedagogik texnologiyalar*. Toshkent, 2010.: [BuxDU elektron kutubxonasi](#)